

Мирослава ГАРІЄВСЬКА¹

СУДОВИЙ ЗБІР У КОНТЕКСТІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто питання необхідності сплати судового збору в контексті доступу до правосуддя. Акцентовано увагу на ролі економічних умов для забезпечення доступу до правосуддя, які включають встановлення розумного розміру судового збору і забезпечення процесуального механізму відстрочки, розстрочки чи часткового або повного звільнення від сплати судового збору. Звертається увага на необхідності забезпечення судовими органами належного балансу між інтересами держави у стягненні судових зборів за розгляд позовів, з одного боку, та інтересом позивача у відстоюванні свого позову в суді, з другого боку. Зважаючи на це, досліджена низка положень, які сприяють забезпеченню права на доступ до правосуддя особам, які не мають фінансової неспроможності сплатити судовий збір у встановленому розмірі. Слід звернути увагу, що законодавством передбачені тотожні підстави як для звільнення судом від оплати судового збору, так і для зменшення розміру його оплати, а також для відстрочення та розстрочення сплати судового збору. Акцентовано увагу на тому, що вирішення питання про відстрочення чи розстрочення сплати судового збору не повинно відбуватись із власної ініціативи суду. У разі, якщо майновий стан особи є незадовільним, ініціатива щодо відстрочення чи розстрочення сплати

¹ кандидат юридичних наук, науковий співробітник лабораторії з адаптації законодавства України до права ЄС, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України m.harievska@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3115-725X>.

судового збору повинна виходити від позивача або відповідача у разі подання ним зустрічного позову. Визначено критерії, які суд повинен врахувати при вирішенні питання про відстрочку, розстрочку чи часткове або повне звільнення від сплати судового збору. Так, суд повинен враховувати рівень доходу позивача, тривале неотримання працівниками заробітної плати, неотримання орендної плати за здані земельні паї, дані про вік та недієздатність окремих осіб, заборгованість перед іншими особами, наприклад, за комунальні послуги, стягнення заборгованості з позивача в межах виконавчого провадження, наявність утриманців тощо. Розглянуто питання необхідності відмежування випадків звільнення від оплати судового збору, передбачені ст. 5 Закону України «Про судовий збір», та випадків, коли судовий збір взагалі не сплачується, передбачені ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір». Акцентовано увагу на тому, що підстави для відмови суду у клопотаннях про відстрочку, розстрочку чи часткове або повне звільнення від сплати судового збору мають бути достатньо аргументованими.

Ключові слова: судовий збір, відстрочення або розстрочення сплати судового збору, зменшення розміру судового збору, звільнення від сплати судового збору.

Проблема ефективної реалізації права кожної особи на належний судовий захист безпосередньо пов'язана із забезпеченням доступності до правосуддя. Частиною третьою ст. 3 Закону України від 7 липня 2010 р. № 2453–VI «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України [1]. Цією нормою суди визначено суб'єктом, який повинен забезпечити в Україні реалізацію конституційного права на належний судовий захист.

Зважаючи на продовження процесу реформування цивільного процесуального законодавства, актуальним залишається питання забезпечення доступності правосуддя, доступності судового захисту.

Проблематика судових витрат, зокрема вплив необхідності сплати судового збору на доступ до правосуддя, були предметом наукових досліджень багатьох науковців, серед яких: М. І. Балюк, С. С. Богля, К. С. Пашенко, Н. Ю. Сакара, С. Е. Устюшенко та інші.

Одним із важливих аспектів у контексті забезпечення права на доступ до правосуддя є економічні умови доступності правосуддя, які включають встановлення розумного розміру судового збору й забезпечення процесуального механізму відстрочки, розстрочки чи часткового або повного звільнення від сплати судового збору.

На підтвердження цього доцільно навести Рекомендації щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя № К (81)7, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р., відповідно до яких прийняття справи до провадження не повинно зумовлюватися сплатою стороною державі якоїнебудь грошової суми, розміри якої нерозумні стосовно справи, яка розгля-

дається. Тією мірою, якою судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх треба по можливості скоротити або анулювати [2].

Обов'язковою умовою при зверненні до суду або вчиненні окремих процесуальних дій (забезпечення позову, забезпечення доказів тощо) є необхідність сплати судового збору. Невиконання передбаченого законодавством обов'язку щодо сплати судового збору має певні негативні процесуальні наслідки. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 185 ЦПК суддя, встановивши, що при поданні позовної заяви не сплачено судовий збір, постановляє ухвалу про залишення заяви без руху [3].

Слушно зазначає Н. Ю. Сакара, що «у загальному вигляді мова йде про те, що, сплативши судовий збір, його платник отримує доступ до правосуддя, тобто він має можливість передати вирішення спору про право спеціально уповноваженому на це органу — суду, отримати «підтримку» від останнього при вчиненні окремих процесуальних дій, а не займатися цим самотужки. Наведене, однак, зовсім не означає, що суд зобов'язаний діяти виключно в інтересах такої особи» [4, с. 142].

Звернення до суду не може й не повинно бути безкоштовним. З метою забезпечення доступності правосуддя повинні бути встановлені розумні розміри судового збору. Судовий збір є певним обмежувальним чинником, який забезпечує подання належним чином обґрунтованих та мотивованих позовів. Проте варто забезпечити на законодавчому рівні необхідність дотримання балансу між інтересами держави щодо стягнення судового збору за розгляд справи, та забезпеченням права особи на доступ до правосуддя.

Законом України «Про судовий збір» [5] передбачено диференційовані підходи до обчислення ставок судового збору в цивільному судочинстві. Зокрема розмежовані ставки судового збору для юридичних та фізичних осіб, фізичних осіб-підприємців. Так, за зверненням із цивільним позовом юридична особа сплачує 1,5 % ціни позову, але не менше 1 прожиткового мінімуму для працездатних осіб (далі – ПМПО) і не більше 350 розмірів ПМПО. Та якщо з аналогічним позовом звернеться громадянин або приватний підприємець, він платитиме лише 1 % ціни позову, але не менше 0,4 ПМПО та не більше 5 розмірів ПМПО.

Важливо, що фізичні особи-підприємці по-різному розподіляються за шкалою ставок у майнових і немайнових позовах.

Щодо обрахування ставок при апеляційному та касаційному оскарженні, то судовий збір за подання апеляційної скарги на рішення суду становитиме 150 % від ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, а касаційної скарги — 200 %.

Визначені законодавством ставки судового збору є суттєвим бар'єром для осіб, які звертаються до суду з метою захисту своїх прав та свобод. Для порівняння наведемо ставки судового збору в деяких країнах.

У Польщі, як і в Україні, передбачений диференційований підхід до обрахування ставок судового збору залежно від характеру спору. Основний вид судового збору — це фіксований збір, розмір якого не залежить від вартості предмета спору або від вартості предмета оскарження. Такий вид судового збору сплачується в немайнових справах та окремих майно-

вих спорах і не може бути меншим 30 злотих та не більшим 5 000 злотих [6, с. 38].

Якщо у майновому спорі не передбачено стягнення фіксованого збору, стягується відносна плата. Відносний судовий збір залежить від вартості предмета спору або від вартості предмета оскарження. Щодо майнових спорів судовий збір не може бути меншим 30 злотих та не більше 100 000 злотих [7].

Так, у Великій Британії розмір судового збору визначається залежно від ціни позову. Мінімальна сума судового збору 35 фунтів, якщо ціна позову до 300 фунтів. Однак при поданні позовної заяви он-лайн сума судового збору становитиме 25 фунтів. Якщо ціна позову визначена у сумі від £ 300 до £ 500, то судовий збір становить £ 50 (при зверненні он-лайн — £ 35), від £ 500 до £ 1 000 — £ 70 (он-лайн — £ 60), від £ 1 000 до £ 1 500 — £ 80 (он-лайн — £ 35), від £ 1 500 до £ 3 000 — £ 115 (он-лайн — £ 105), від £ 10 000 до £ 200 000 — 5 відсотків від суми позову [8].

У Німеччині розмір судового збору визначається залежно від ціни позову. Максимальна ціна для розрахунку мита — 30 млн євро. Мінімальна сума судового збору 15 євро. Як сума спору до € 500 судовий збір становить € 35. До € 2000 — для кожних наступних € 500 збільшується на € 18. Більш як € 500 000 — для кожних наступних € 50 000 збільшується на € 180 [9]. Для дотримання принципу рівноправності суд може надати малозабезпеченим допомогу на ведення справи або знизити ціну позову. Допомога на ведення справ у суді охоплює і оплату адвокатських послуг.

Що стосується Франції, то до 1 січня 2014 р., щоб звернутися до суду будь-якої інстанції, необхідно було придбати гербову марку в 35 євро. Однак зараз подача позову стала безкоштовною. Зокрема, Указ від 29 грудня 2013 р. № 2013-1280 [10] скасував положення Указу 28 вересня 2011 р. про внесок € 35 і ст. 1635Q Податкового кодексу.

На суд як орган державної влади покладений обов'язок забезпечення належної рівноваги між інтересами держави щодо стягнення обов'язкових платежів за розгляд позовів, з одного боку, та інтересом позивача щодо відстоюванні свого позову в суді, з другого боку.

При встановленні ставок судового збору доцільно керуватись критерієм «розумності», тобто розмір судового збору повинен бути таким, що може бути сплаченим заявником із врахуванням його фінансового положення. Адже не виправдано великі ставки судового збору можуть розглядатись як такі, що непропорційно обмежують право на доступ до правосуддя.

Зважаючи на це, законодавство містить низку положень, які сприяють забезпеченню права на доступ до правосуддя особам, які не мають фінансової спроможності сплатити судовий збір у встановленому розмірі.

До таких норм можна віднести:

- 1) положення, які передбачають звільнення від оплати судового збору при зверненні до суду;
- 2) положення, які передбачають можливість відстрочення та розстрочення сплати судового збору або зменшення його розміру.

Звільнення від оплати судового збору буває двох видів: за законом та за рішенням суду. К. С. Пащенко називає ці два види звільнення від

оплати судових витрат умовним і безумовним. Останнє здійснюється в силу приписів законів, які звільняють певні категорії осіб від сплати судового збору і витрат на правову допомогу, а перше залежить від майнового стану особи, який на переконання суду (судді) ускладнює оплату судових витрат у повному обсязі. Умовне звільнення від оплати судових витрат автор поділяє на повне і часткове [11, с. 45].

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про судовий збір» визначено пільги щодо сплати судового збору. Ця норма передбачає звільнення від сплати судового збору за об'єктивним та суб'єктивним критерієм. Звільняються від сплати позивачі щодо окремих позовів, а також деякі категорії осіб, визначені законом, незалежно від виду позову.

Необхідно розрізнити випадки звільнення від оплати судового збору, передбачені ст. 5 Закону України «Про судовий збір», та випадки, коли судовий збір взагалі не сплачується, передбачені ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір». Різниця полягає в тому, що звільнення від оплати судового збору є пільгою, яка надається законом особі, яка належить до тієї чи іншої категорії осіб або позивачам у конкретних категоріях справ. Інша сторона такої пільги не має, а тому у випадку програшу нею справи суд стягує з такої сторони судовий збір у встановленому законом розмірі. У випадках, передбачених ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір», відсутній об'єкт справляння судового збору, а тому судовий збір не стягується з жодної сторони [12, с. 59].

Ст. 136 ЦПК України передбачає врахування судом майнового стану сторони при постановленні ухвали про відстрочення або розстрочення сплати судового збору, зменшення розміру належних до сплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнення від їх сплати.

Слід звернути увагу, що законодавством передбачені тотожні підстави як для звільнення судом від оплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, так і для їх зменшення, а також для відстрочення та розстрочення сплати судового збору.

Внаслідок незадовільного майнового стану сторони суд може зменшити розмір належних до оплати судових витрат, пов'язаних із розглядом справи, або звільнити від їх оплати.

До судового збору таке положення не застосовується, тому звільнити від сплати судового збору або зменшити його розмір суд не може.

У зв'язку з цим, слід також звернути увагу на справу *ФК Мретебі проти Грузії*, де ЄСПЛ розглянув питання законності відмови Верховного Суду Грузії від звільнення від сплати судового збору заявника (футбольного клубу). ЄСПЛ вказує на неналежне дослідження Верховним Судом аргументів заявника, відсутність інформації щодо достатності доказів, які б підтверджували фінансову неможливість сплатити судовий збір та не витребування доказів, які б підтвердили фінансовий стан заявника. Верховний Суд обмежився формулюванням про відсутність підстав для звільнення від судового збору.

Враховуючи зазначені обставини, ЄСПЛ визнав невмотивовану відмову Верховного Суду звільнити заявника від сплати судового збору, як «безпідставне» обмеження права останнього на доступ до правосуддя.

ЄСПЛ також відмітив, що відмовляючи в задоволенні клопотання про звільнення від сплати судового збору Верховний Суд прагнув поповнити державний бюджет [13].

На нашу думку, вирішення питання про відстрочення чи розстрочення сплати судового збору не повинно відбуватись із власної ініціативи суду. У разі, якщо майновий стан особи є незадовільним, ініціатива щодо відстрочення чи розстрочення сплати судового збору повинна виходити від позивача або відповідача у разі подання ним зустрічного позову.

Фактичною підставою для відстрочення або розстрочення є майновий стан сторони. Однак у ст. 136 ЦПК України не йдеться про те, який саме майновий стан маєтсья на увазі. Однак логічно, що питання про відстрочення або розстрочення витрат постає у разі, коли майновий стан особи є таким, що утруднює виконання цього обов'язку в повному обсязі у встановлений законом строк. Іншими словами, суд вправі постановити ухвалу про відстрочення або розстрочення, враховуючи незадовільний майновий (матеріальний) стан сторони [14, с. 277]. Отже, критерій за яким суд повинен вирішити питання щодо задоволення клопотання про відстрочення чи розстрочення судового збору є оціночним.

Цікавим є підхід щодо визначення підстав для відстрочення чи звільнення від сплати судового збору у законодавстві Польщі. Закон передбачає такі підстави відстрочення чи звільнення від сплати судового збору: сімейна ситуація, майновий стан та рівень доходів [7]. Такий підхід до визначення підстав для відстрочення чи звільнення від сплати судового збору враховує більш широке коло обставин, при наявності яких можливе задоволення клопотання, порівняно із підставами передбаченими законодавством України.

Враховуючи зазначене, у клопотанні про надання відстрочення або розстрочення сплати судового збору особа повинна зазначити розмір свого доходу та членів сім'ї, навести обставини, які свідчать про скрутне матеріальне становище. Зокрема можуть бути надані докази про значні витрати на лікування, відсутність доходу або його низького рівня, значних витрат на оплату комунальних послуг.

Верховний Суд постановою від 4 липня 2018 р. у цивільній справі № 686/114/16-ц скасував ухвалу суду апеляційної інстанції, якою відмовлено у задоволенні заяви про зменшення розміру судового збору, апеляційну скаргу визнано неподаною та повернуто особі, яка її подала, через порушення положень ст. 8 Закону України «Про судовий збір» (у редакції, чинній на момент прийняття оскарженого рішення), ст. 82 ЦПК України 2004 року (положення якої кореспондуються зі ст. 136 ЦПК України), ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Ця справа була направлена до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду. Верховний Суд керувався тим, що положення статей ЦПК України та Закону України «Про судовий збір» не передбачають вичерпного й безумовного переліку доказів, які можуть підтвердити майновий стан особи. У кожній конкретній справі суд за своїм внутрішнім переконанням повинен встановити фінансову спроможність особи сплатити судовий збір на підставі поданих нею доказів щодо її майнового стану.

Водночас, відмовляючи у задоволенні таких клопотань, суд повинен навести достатні аргументи для цього [15].

На нашу думку, при вирішенні питання про незадовільний майновий стан особи, суд повинен враховувати рівень доходу позивача, затримку у виплаті заробітної плати, не своєчасне отримання орендної плати за земельні паї, дані про вік та недієздатність окремих осіб, заборгованість перед іншими особами, наприклад, за комунальні послуги, стягнення заборгованості з позивача в межах виконавчого провадження, наявність утриманців тощо.

Враховуючи значне збільшення ставок судового збору, питання акцентування уваги на реальну спроможність заявників сплатити судовий збір набуває надзвичайної актуальності. У випадку, якщо заявники ставлять питання про розстрочення чи відстрочення сплати судового збору, суду слід належним чином обґрунтувати свої рішення з цього питання.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
2. Рекомендації відносно шляхів полегшення доступу до правосуддя № К (81)7, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/3de82Ab> (дата звернення: 25.11.2019).
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р., у ред. Закону від 03.10.2017 р. № 2147–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство*. URL : <http://bit.ly/38wLHuJ> (дата звернення: 25.11.2019).
4. Сакара Н. Ю. Про правову природу судового збору. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 135–146.
5. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 р. № 3674–VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 59 (12.08.2011). Ст. 2349.
6. Demendecki T. Rozstrzyganie o kosztach w sądowym postępowaniu cywilnym. Studium teoretycznoprawne. Łódź : Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, 2019. 414 s.
7. O kosztach sądowych w sprawach cywilnych : Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. (t. jedn. Dz. U. z 2010 r., Nr 90, poz. 594 z późn. zm.) URL : <https://bit.ly/3bfZRBG> (дата звернення: 25.11.2019).
8. EX 50 Civil and Family Court Fees From 6 April 2015. *GOV.UK*. URL : <http://bit.ly/2xO2coQ> (дата звернення: 25.11.2019).
9. Gerichtskostengesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 27. Februar 2014 (BGBl. I S. 154), das zuletzt durch Artikel 3 des Gesetzes vom 21. Dezember 2015 (BGBl. I S. 2525) geändert worden. *Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz*. URL : <http://bit.ly/2Wr46WQ> (дата звернення: 25.11.2019).
10. Décret n°2013-1280 du 29 décembre 2013 relatif à la suppression de la contribution pour l'aide juridique et à diverses dispositions relatives à l'aide juridique. *Légifrance*. URL : <http://bit.ly/2Ws70KV> (дата звернення: 25.11.2019).
11. Пащенко К. С. Процесуальні дії щодо розміру і сплати судових витрат як гарантія доступу до правосуддя (на прикладі статті 88 Кодексу адміністративного судочинства України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 36. Том 2. С. 43–46.

12. Устюшенко С. Е. Вплив принципу рівності всіх перед законом на порядок оплати судового збору в цивільному процесі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 57–61.
13. Case of FC Mretebi V. Georgia (Application no. 38736/04). Judgment, 31 July 2007. *European Court of Human Rights*. URL : <http://bit.ly/38XEtQ4> (дата звернення: 25.11.2019).
14. Балюк М. І., Луспенік Д. Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції. Харків : Харків юридичний, 2008. 708 с. Серія «Судова практика».
15. Постанова Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі № 686/114/16-ц за позовом ПАТ «УкрСиббанк» до ОСОБА_1, ОСОБА_2 про стягнення заборгованості за кредитним договором. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/2Wr4vZm> (дата звернення: 25.11.2019).

Надійшла до редакції 28.11.2019

Myroslava HARIIEVSKA

Scientific Research Institute of the Private Law and Entrepreneurship named after F. Burchak of the National Academy of Legal Science of Ukraine

The Court Fee in the Context of Access to Justice: a Comparative Legal Aspect

The issues of the duty to pay court fees in the context of access to justice are considered. Attention is focused on the role of economic conditions in ensuring access to justice, which include establishing a reasonable amount of court fees and providing a procedural mechanism for deferral, installment payment or partial or full exemption from court fees. Attention is drawn to the need for the judicial authorities to ensure an appropriate balance between the interests of the state in collecting judicial fees for considering claims, on the one hand, and the plaintiff's interest in upholding his claim in court, on the other hand. Despite this, a number of provisions have been investigated that contribute to ensuring the right of access to justice to persons without financial insolvency to pay a court fee in the prescribed amount. It should be noted that the legislation provides for identical reasons for both exempting the court from payment of the court fee and reducing the amount of its payment, as well as for deferring and installment payment of the court fee. Emphasis is placed on the fact that the decision to postpone or defer payment of court fees should not come from the court's own initiative. If the person's financial status is unsatisfactory, the initiative to postpone or defer payment of court fees should come from the plaintiff or defendant, in the event of a counterclaim. Criteria are defined that the court must take into account when deciding on a deferral, installment plan or partial or full exemption from payment of the court fee. So, the court must take into consideration the income of the plaintiff, the prolonged non-receipt by employees of salaries, the non-receipt of rents for the land lease, information about the age and incapacity of individuals, debts to other persons, for example, for utilities, debt collection of the plaintiff within the enforcement proceedings, the presence of dependents etc. The issues of the need to delimit cases of exemption from payment of court fees, provided for by Article 5 of the Law of Ukraine «On Court Fee», and cases where the court fee is not paid at all, provided for by Part 2 of Article 3 of the Law of Ukraine «On Court Fee» is considered. Attention is focused on the fact that the grounds for the court's refusal to apply for deferment, installment plan or partial or full exemption from the payment of the court fee should be reasoned enough.

Keywords: court fee, deferred or installment plan of payment of state duty, reduction of state duty, exempt from payment of court fee.